

Η κοινωνική πολιτική στον αστερισμό της ασφαλειοποίησης: Από τη διεθνή προστασία στην ιδιωτικοποίηση της υποδοχής αιτούντων άσυλο

Νίκος Κουραχάνης και Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος

Τον Μάρτιο του 2020, τέσσερα χρόνια μετά την υπογραφή της ευρωτουρκικής δήλωσης, εξήντα ακαδημαϊκοί και ερευνητές απηύθυναν ανοιχτή επιστολή με αποδέκτριες την Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ούρσουλα φον ντερ Λάιεν, την Επίτροπο Εσωτερικών Υποθέσεων, Ίλβα Γιόχανσον και την Επίτροπο Έρευνας, Μαρίγια Γκάμπριελ. Οι συντάκτες/τριες (πολλοί και πολλές από τους οποίους/ες συμμετέχουν στον ανά κείρας τόμο) δήλωναν διπλά ενοχλημένοι/ες: Όχι μόνο διότι οι υπεύθυνοι για τη λήψη αποφάσεων έδειξαν επανειλημμένα να «αγνοούν παντελώς» τη γνώση εμπειρογνομώνων, για την οποία οι ίδιοι ερευνητές είχαν εργαστεί σκληρά, και την οποία χρηματοδοτούσαν πολίτες χωρών της ΕΕ με τους φόρους τους. Αλλά και διότι «οι υπεύθυνοι για τη χάραξη πολιτικών προωθούν πρωτοβουλίες που δεν πληρούν ούτε τα ελάχιστα πρότυπα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου»: ασφαλειοποίηση, στρατιωτικοποίηση των συνόρων, κακομεταχείριση των αιτούντων άσυλο και κανονικοποίηση της βίας στα σύνορα ήταν, σύμφωνα με τους υπογράφοντες, οι βασικές «ψηφίδες» της πολιτικής αυτής (Collective, 2020).

Μετά τις δοκιμασίες που υπέστησαν έκτοτε τα ευρωπαϊκά συστήματα ασύλου (τους περιορισμούς με πρόσχημα την πανδημία Covid-19, την εγκατάλειψη των Ουκρανών προσφύγων μερικούς μήνες μετά τη ρωσική εισβολή, την επέκταση της κράτησης και τη χρηματοδοτική ασφυξία των προγραμμάτων υποδοχής ενώ συνεχίζεται η γενοκτονία των Παλαιστινίων από το Ισραήλ), ποιος μπορεί να υποστηρίξει πειστικά ότι οι συντάκτες εκείνης της επιστολής εισακούστηκαν; Είτε οι στατιστικές του Frontex και του Οργανισμού της ΕΕ για το Άσυλο μπορούν να τεκμηριώνουν αύξηση των «παράνομων διελεύσεων» και των αιτημάτων ασύλου είτε όχι, για τους επιτελείς της ΕΕ και τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις υπάρχουν πάντα λόγοι να εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν τη μετανάστευση, το άσυλο και την κοινωνική πολιτική για τους πρόσφυγες ως πρόκληση για την ασφάλεια των ευρωπαϊκών κοινωνιών και ως ζήτημα (δια)κρατικής και ιδιωτικής φιλανθρωπίας.

Ασφαλειοποίηση: από την ανάλυση του λόγου της εξουσίας, στην κριτική των πολιτικο-οικονομικών θεμελίων της

Παρά τις κριτικές εμπειρογνομόνων και υπερασπιστών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η αναγωγή του μεταναστευτικού-προσφυγικού ζητήματος σε κίνδυνο για την ασφάλεια παρουσιάζει ένα αδιαμφισβήτητο «επιχειρησιακό» πλεονέκτημα: υπερπολιτικοποιεί την πολιτική μετανάστευσης και ασύλου (παρουσιάζοντας μετανάστες και πρόσφυγες ως «υπαρξιακή» απειλή για τον ευρωπαϊκό τρόπο ζωής), και ταυτόχρονα συμβάλλει στην αποπολιτικοποίησή της (Pécoud, 2015). Αυτό συμβαίνει ακόμα και με την τετριμμένη αναφορά σε μεταναστευτικές/προσφυγικές «ροές»: καθώς παραπέμπει σε φυσικό φαινόμενο, η μεταφορά βοηθά στην εξοικείωση με την ιδέα ότι, αν η ανθρωπίνη «ροή» δεν ελεγχθεί έγκαιρα –ιδεωδώς, στην πηγή (στις χώρες προέλευσης) και πάντως προτού φτάσει στις χώρες υποδοχής–, η ίδια μπορεί να οδηγήσει σε φυσική καταστροφή ή «κρίση» (Buzan, Wæver and de Wilde, 1998). Το πρόβλημα με αυτά τα ανθρώπινα «ρευστά», εξάλλου, δεν είναι μόνον ο απειλητικός όγκος τους: αλλά και η «προβληματική» σύστασή τους. Μετανάστες και πρόσφυγες θεωρούνται «ροές που πρέπει να οργανώσουμε, να επιλέξουμε, να φιλτράρουμε, ώστε να εμποδίσουμε την πρόσβαση σε αυτές βλαβερών στοιχείων»: κάθε τέτοια «ροή», παρατηρεί ο Φρεντερίκ Γκρο, «από τη στιγμή που προστατεύεται, ελέγχεται και ρυθμίζεται, ορίζει έναν τομέα ασφάλειας» (Gros, 2016).

Με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, και χάρη στους κονστρουκτιβιστές ακαδημαϊκούς Barry Buzan και Ole Wæver, της Σχολής της Κοπεγχάγης, που εισήγαγαν τον όρο *ασφαλειοποίηση* (Buzan, Wæver and de Wilde, 1998· People and Vaughan-Williams, 2010), η έννοια της ασφάλειας ξέφυγε από το αυστηρό κρατοκεντρικό πλαίσιο του Ρεαλισμού και Νεορεαλισμού, των δύο ρευμάτων που κυριαρχούσαν στις Διεθνείς Σχέσεις μέχρι το τέλος του Ψυχρού Πολέμου: το πρόβλημα δεν ήταν πλέον (μόνον) η εξασφάλιση κρατών απέναντι σε αντικειμενικές στρατιωτικές απειλές. Θεωρώντας, κατ' αρχάς, την ασφαλειοποίηση ως *διυποκειμενική/ομιλιακή πράξη* (speech act), η Σχολή της Κοπεγχάγης έδειξε πόσο ρευστή ήταν (ή μπορούσε να γίνει) η χρήση της έννοιας της ασφάλειας. Η έννοια αυτή γνώρισε, έκτοτε, μια πρωτοφανή *διεύρυνση* (εφόσον επισημάνθηκαν νέες, πραγματικές ή εικαζόμενες, απειλές για την οικονομική, πολιτική, κοινωνική και περιβαλλοντική ασφάλεια) και, παράλληλα, μια αξιοσημείωτη *εμβάθυνση*: εκτός από κρατική, η ασφάλεια θα κατανοούνταν, επιπλέον, ως ανθρωπίνη και κοινωνική (People and Vaughan-Williams, 2010).

Κρίσιμη, σε ό,τι αφορά ειδικότερα την ασφαλειοποίηση των πολιτικών ασύλου και διεθνούς προστασίας, υπήρξε η καθιέρωση της έννοιας της *διαχείρισης της μετανάστευσης*. Πρόκειται για μια κεντρική έννοια στο λεξιλόγιο ιδίως της ΕΕ και του ΔΟΜ, τουλάχιστον από τη δεκαετία του 2000. Την καθιέρωσε ο ακαδημαϊκός Bimal Gosh (Geiger and Pécoud, 2010), προκειμένου να πείσει κράτη και διεθνείς οργανισμούς για την ανάγκη διαμόρφωσης ενός πλαισίου κανόνων με

διεθνή ισχύ, στο πρότυπο του συστήματος συναλλαγών Bretton Woods: ελλείπει ενός τέτοιου συστήματος κανόνων, σύμφωνα με τον Gosh, η μετανάστευση εγκυμονούσε κρίσεις (Geiger and Pécoud, 2010). Μιλώντας για «διαχείριση», διεθνείς οργανισμοί και άλλοι ενδιαφερόμενοι ενέταξαν στη συζήτηση για την ασφάλεια τις κοινωνίες των χωρών προέλευσης και υποδοχής, καθώς και τους ίδιους τους πρόσφυγες: αν η μετανάστευση και η προσφυγική κίνηση επιδεχόταν αποτελεσματική ρύθμιση –ισχυρίστηκαν–, θα εξυπηρετούνταν ικανοποιητικά τα συμφέροντα όλων ανεξαιρέτως των εμπλεκόμενων – χωρών αποστολής, κοινωνιών υποδοχής και των ίδιων των προσφύγων και μεταναστών. Ως τεχνοκρατικός (ουδέτερος και αποπολιτικοποιημένος, υποτίθεται) όρος, η «διαχείριση» συνδέθηκε με τη διευκόλυνση της «ευέλικτης» εργασίας, τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά και την προστασία της εθνικής κυριαρχίας. Το πλήθος των στόχων της «διαχείρισης» αντιστοιχίστηκε με ένα εύρος πρακτικών ρύθμισης –από την αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων ως την εφαρμογή τεχνολογιών επιτήρησης και ελέγχου συνόρων–, καθώς και λόγων για το τι είναι, και τι θα έπρεπε να είναι, η μετανάστευση (Geiger and Pécoud, 2010).

Σε ό,τι αφορά ειδικότερα τη διάσταση του ελέγχου, αυτός ασκήθηκε –και ασκείται– σε δύο επίπεδα: (α) στα σύνορα, διά της ενθάρρυνσης ή της παρεμπόδισης πληθυσμών, με κριτήρια οικονομικής ανάπτυξης και αποδοτικότητας (security-development axis), και (β) στο εσωτερικό των χωρών υποδοχής, διά της κατασκευής πολλαπλών νομικών και κοινωνικών κατηγοριών, όπου επιμερίζονται οι νεοεισερχόμενοι (Geiger and Pécoud, 2010· Mavroudi and Nagel, 2016), ώστε διάφορα επίπεδα αποκλεισμού από τη διεθνή προστασία να αποκτούν νομικό έρεισμα. Όπως γίνεται εμφανές, παρά τους τεχνοκρατικούς τόνους, η «διαχείριση» υπαγορεύεται από συμφέροντα στο εσωτερικό των ισχυρών καπιταλιστικών κρατών: τα συμφέροντα αυτά καθοδηγούν εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές ασφαλειοποίησης, που επιτείνουν την κοινωνική ευαλωτότητα προσφύγων και αιτούντων άσυλο (Geiger and Pécoud, 2010· Mavroudi and Nagel, 2016). Υπό το πρίσμα αυτό, η ασφαλειοποίηση δεν αποτελεί απλώς «ομιλιακή πράξη»: εξίσου κρίσιμη, αν όχι κρισιμότερη, είναι η πολιτικο-οικονομική διάστασή της.

Από το μεταπολεμικό σύστημα διεθνούς προστασίας στην οικονομική κρίση και την ιδιωτικοποίηση/ ασφαλειοποίηση της υποδοχής

Σε πείσμα των θεωριών της παγκοσμιοποίησης που διακήρυξαν επί τρεις δεκαετίες την «έκλειψη» του κράτους, ο κρατοκεντρισμός αποτελεί διαχρονικό γνώρισμα του μεταπολεμικού συστήματος διεθνούς προστασίας. Τα κράτη διατηρούν μέχρι σήμερα το πρωτείο στη διαδικασία αναγνώρισης της ιδιότητας του πρόσφυγα και εγκατάστασης αιτούντων άσυλο στην επικράτειά τους· αυτά έχουν τον κρισιμότερο

ρόλο στη διαμόρφωση του διεθνούς και εσωτερικού δικαίου που αφορά τους πρόσφυγες (Darling, 2016): η δε συμβολή τους στη χρηματοδότηση του συστήματος διεθνούς προστασίας (άμεση ή έμμεση, μέσω διεθνών οργανισμών) είναι μακράν μεγαλύτερη από την αντίστοιχη ιδιωτική (Development Initiatives, 2015). Τα καπιταλιστικά κράτη της Δύσης στήριξαν την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948 και τη Σύμβαση της Γενεύης, που επέβλεπε ο ΟΗΕ, στον βαθμό που αυτή δεν τους δημιουργούσε ισχυρές διεθνείς δεσμεύσεις (Mazower, 2004), δεν αμφισβητούσε την πλεονεκτική θέση τους στο σύστημα διεθνούς προστασίας, και τους επέτρεπε να εγγυώνται διεθνή προστασία στα επίπεδα που όριζαν οι εκάστοτε ψυχροπολεμικές κρατικές σκοπιμότητες. Για να διατηρήσουν την κεντρική αυτή θέση, τα κράτη ανάγχαναν τη ρύθμιση της προσφυγικής κίνησης σε ζήτημα εθνικής κυριαρχίας – ακόμα και αν, για τη διασφάλιση της τελευταίας, απαιτήθηκε αναβαθμισμένη διεθνής συνεργασία, και συνεπώς η σχετικοποίηση της εθνικής κυριαρχίας (Gammeltoft-Hansen, 2011).

Διαχείριση της προσφυγικής κίνησης και ασφαλειοποίηση συνυφάνθηκαν με τις στρατηγικές υπέρβασης της οικονομικής κρίσης ήδη από τη δεκαετία του '70 (Huysmans, 2006). Η κρίση εκείνη είχε δημιουργήσει αβεβαιότητα για το εύρος και τις επιπτώσεις της διεθνούς κινητικότητας στη γηραιά ήπειρο, ευνοώντας πολιτικές «μπενδικής εργασιακής μετανάστευσης», και δι' αυτών την υπερεθνική συνεργασία στον έλεγχο των συνόρων (Geddes, Hadj Abdou and Brumat, 2020). Η αντιμετώπιση της κρίσης δεν άφησε αλώβητο το σύστημα διεθνούς προστασίας: Μεταξύ 1980-1989, η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ απώλεσε περισσότερο από το 50% της χρηματοδότησής της από τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ, και η ηγεσία του Jean-Pierre Hocké (1986-1989) προώθησε μια στροφή, από τη θεσμική κατοχύρωση της διεθνούς προστασίας με άξονα το προσφυγικό άσυλο, στην παροχή υλικής βοήθειας για την ανακούφιση εκτοπισμένων: σκοπός της Ύπατης Αρμοστείας ήταν να πείσει θεσμικούς και ιδιωτικούς χρηματοδότες για τον άμεσο αντίκτυπο και την αποδοτικότητα της δράσης της (Betts, Loescher and Milner, 2012).

Εν μέσω υποχρηματοδότησης του συστήματος διεθνούς προστασίας σε σχέση με τις αυξανόμενες ανάγκες, οι δυναμικά ανερχόμενες ΜΚΟ έπαιξαν επίσης το «χαρτί» της αποδοτικότητας. Στις αρχές της δεκαετίας του 2000, έκθεση για λογαριασμό του Γραφείου Συντονισμού Ανθρωπιστικών Υποθέσεων του ΟΗΕ (OCHA) συνόψιζε τους νέους στόχους της ανθρωπιστικής δράσης με τους όρους των νεοκλασικών Οικονομικών: *μεγιστοποίηση του οφέλους για τους δικαιούχους, αποδοτικότητα στη χρήση των πόρων, αποτελεσματικότητα στην παροχή της βοήθειας, ελκυστικότητα για τους δωρητές* (Dalton et al., 2003). Την ίδια περίοδο, τα κράτη-μέλη χρησιμοποιούσαν τις εθελοντικές και στοχευμένες εισφορές προς τους διεθνείς οργανισμούς, ώστε να τους ασκούν πιέσεις για να ενεργοποιούνται εκεί όπου τα ίδια τους θέλουν ενεργούς (Patz and Thorvaldsdottir, 2020).

Ειδικά στην Ευρώπη, όπου τα ζητήματα μετανάστευσης και ασύλου θεωρούνταν αρχικά θέματα «χαμηλής» πολιτικής προτεραιότητας, πρώτα η διαμόρφωση της

Ενιαίας Αγοράς και του Χώρου Σένγκεν, κι έπειτα ο φόβος μιας μαζικής εισόδου μεταναστών από την Ανατολική Ευρώπη μετά το 1989, ευνόησαν την υπερεθνική συνεργασία για την ενίσχυση των ελέγχων στα εξωτερικά σύνορα (Ette, 2017· Geddes, Hadj Abdou and Brumat, 2020). Η ευρωπαϊκή εσωτερική αγορά έγινε, έτσι, διακύβευμα των σχεδιασμών ασφαλείας (Huysmans, 2000). Το χάσμα Βορρά – Νότου στο εσωτερικό της ΕΕ προσέλαβε, έκτοτε, καινούργιο νόημα, καθώς, από χώρες με λιγότερο αυστηρούς ελέγχους συνόρων, οι χώρες της Νότιας Ευρώπης έγιναν στόχος ισχυρών πιέσεων από τα κράτη της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης για να ενισχύσουν τα σύνορά τους (Finotelli and Ponzio, 2023): επρόκειτο, πλέον, για τα κοινά σύνορα.

Ο διακρατικός ανταγωνισμός για τη μετατόπιση των ευθυνών στην υποδοχή [“burden-shifting” (Schimmelfennig, 2021)] συνέχισε να δίνει τον τόνο: οι κυβερνήσεις επιδίωξαν, μέσω των Συμβουλίων (Υπουργών) της ΕΕ και του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, να θέτουν αυτές τα όρια της ευρωπαϊκής συνεργασίας (Trauner and Ripoll Servent, 2016) – άλλοτε με κριτήρια γεωπολιτικά (Loescher 1993), και άλλοτε με οικονομικές και πολιτικές μέριμνες: την αντιστροφή της μακροπρόθεσμης μείωσης του πληθυσμού των χωρών υποδοχής μεταναστών· την αντιμετώπιση της «γήρανσης»· την κάλυψη αναγκών για εργασία σε συγκεκριμένους κλάδους της οικονομίας· αλλά και την περιφρούρηση των θέσεων απασχόλησης για τους γηγενείς (UN DESA, 2017). Ανάλογα με τη συγκυρία, θα άλλαζαν και τα «μείγματα» πολιτικής.

Παράλληλα, μέσω της πρόληψης και της διαχείρισης «κρίσεων», η Ευρωπαϊκή Ένωση αναβάθμισε τον «παγκόσμιο» ρόλο της: η ίδια ή κράτη-μέλη συνήψαν σύμφωνα επανεισοδοχής, αναθέτοντας τον έλεγχο των ευρωπαϊκών συνόρων και των διαδικασιών υποδοχής σε «ασφαλείς» τρίτες χώρες των Βαλκανίων, της Ασίας και της Αφρικής (Lavenex, 2004)· παράλληλα δε, η DG ECHO παρείχε ανθρωπιστική βοήθεια κρίσιμη για τη διάσωση ζωών, αλλά με σκοπό την ακινητοποίηση των προσφύγων στο σημείο λήψης της βοήθειας («φροντίδα-σύνορα») (Agier, 2020· Pandolfi and Rousseau, 2016· Versluys, 2008).

Ο έλεγχος της εισόδου στην ευρωπαϊκή επικράτεια (βλ. θεωρήσεις) έγινε ένα «από τα τελευταία προπύργια της εθνικής κυριαρχίας» (Kunz, Lavenex and Panizzon, 2011): καθώς η «παγκοσμιοποίηση» (φαίνεται να) «αποεθνικοποιεί» την οικονομία, η ασφαλειοποίηση της μετανάστευσης αναδείχθηκε μια από τις ελάχιστες δυνατότητες «επανεθνικοποίησης» της πολιτικής (Sassen, 1999). Διά της ασφαλειοποίησης, μετανάστες και πρόσφυγες παρουσιάζονται έκτοτε ως κίνδυνοι για την εθνική ταυτότητα και, ταυτόχρονα, για τις κοινωνικές παροχές (Huysmans, 2000): η επίκληση των κινδύνων αυτών υποβάλλει την ιδέα ότι ύψιστο καθήκον κάθε κράτους είναι «να προστατέψει τους πολίτες του και την εθνική επικράτεια από άλλους και από ανεπιθύμητη εισβολή» (Huysmans, 2006) – όχι πάντως να εγγυηθεί διεθνή προστασία και κοινωνικά δικαιώματα στις χώρες υποδοχής.

Ασφαλειοποίηση, κοινωνικο-χωρικός αποκλεισμός και ιδιωτικοποίηση της υποδοχής

Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, και μαζί η επίκληση μιας υποτιθέμενης ή πραγματικά αντιμεταναστευτικής κοινής γνώμης, κατέστησαν αυτονότη την ασφαλειοποίηση, ως *πολιτική μη ένταξης* – και, ειδικότερα, τους περιορισμούς της «παράτυπης» όσο και της νόμιμης μετανάστευσης, την αύξηση των απελάσεων, την ένταση των πολιτικών αποτροπής και την παροχή οικονομικών κινήτρων για την επιστροφή προσφύγων και μεταναστών στις χώρες προέλευσης (Gagnon and Khoudour-Castéras, 2011· Δημητριάδη, 2013). Παράλληλα δε με την απαίτηση απόδοσης προτεραιότητας στους γηγενείς («προνοιακός σοβινισμός», “welfare chauvinism”), που υλοποίησαν κόμματα της Ακροδεξιάς σε κυβερνητικούς θώκους (Andersen and Bjørklund, 1990· Falkenbach and Greer, 2021), η ασφαλειοποίηση ήγειρε ευρύτερες «νεο-μαλθουσιανές» ανησυχίες περί «πλεονάζοντος», σε σχέση με τους διαθέσιμους πόρους, πληθυσμού (Düvell, 2006, 2011· Hatziprokopiou and Triandafyllidou, 2013).

Η απαίτηση για «εθνική προστασία» των διαθέσιμων δημόσιων πόρων διευκόλυνε την ιδιωτικοποίηση της διαχείρισης της μετανάστευσης: την αναβάθμιση του ρόλου των ιδιωτών και την υιοθέτηση, από κράτος και διεθνείς οργανισμούς, πρακτικών της αγοράς (όπως οι βραχυπρόθεσμες συμβάσεις και η απορρύθμιση της εργασίας, στο πρότυπο του Νέου Δημόσιου Μάνατζμεντ) (Menz, 2008). Ενώ, λοιπόν το Ευρωπαϊκό Σύμφωνο για τη Μετανάστευση του 2008 επιβεβαίωσε τη μετατόπιση της ΕΕ από την απασχόληση στην ασφάλεια και τις πολιτικές αποτροπής, το αίτημα αυτό για ασφάλεια έφερνε όλο και περισσότερο στο προσκήνιο συγκεκριμένα συμφέροντα: «ιδιωτικές επιχειρήσεις και οργανώσεις επιφορτισμένες με τον έλεγχο της πρόσβασης στο κοινωνικό κράτος και, από την άλλη, υπηρεσίες ασφαλείας και στρατιωτικούς σε αναζήτηση ρόλου μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου» (Bigo, 2002).

Το «ρεπερτόριο» με το οποίο εθνικά κράτη και Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιδίωξαν να καταστήσουν την προσφυγική κίνηση υψηλού ρίσκου για τους πρόσφυγες, έγινε όλο και πιο αναγνωρίσιμο: εξωτερική ανάθεση των ελέγχων και στρατιωτικοποίηση των συνόρων (Ahmetašević et al., 2023), ποινικοποίηση της μετανάστευσης (Mitsilegas, 2015) και της αλληλεγγύης (βλ. «υποβοήθηση») (Carrera et al., 2018), παρεμπόδιση της πρόσβασης σε συστήματα ασύλου (Rea et al., 2019). Λιγότερο εμφανής, εξίσου κρίσιμη όμως, είναι η χρηματοδότηση, από κράτη και Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μιας επικερδούς αγοράς υπηρεσιών επιβολής ή παράκαμψης εμποδίων (Menz, 2013· Φωτιάδης, 2015), στο πλαίσιο της οποίας ευνοείται σημαντικά η βιομηχανία των υπηρεσιών ασφαλείας (Akkerman, 2018). Η συμβολή διεθνών οργανισμών όπως ο ΔΟΜ (Ahmetašević et al., 2023), το βάρος του οποίου αυξήθηκε σημαντικά μετά την Κοινή Δήλωση ΕΕ – Τουρκίας, είναι εδώ ιδιαίτερα κρίσιμη.

Η ασφαλειοποίηση της μετανάστευσης και της προσφυγικής κίνησης στην Ελλάδα: η ευρωτουρκική Κοινή Δήλωση ως ορόσημο

Η σταδιακή διαμόρφωση ενός κοινού ευρωπαϊκού καθεστώτος (regime) μετανάστευσης και ασύλου, που επιχειρήσαμε να εκθέσουμε στις προηγούμενες ενότητες, δεν αναιρεί τις ιδιαίτερες στρατηγικές κάθε κράτους-μέλους της ΕΕ. Υπάρχει «ελληνικός δρόμος» για την ασφαλειοποίηση – και σε τι συνίσταται;

Με αφορμή τον επιστημονικό διάλογο περί καθεστώτων ευημερίας (welfare regimes) που αναπτύχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Esping-Andersen, 1990), το ελληνικό κοινωνικό κράτος ομαδοποιήθηκε στη συστάδα των χωρών της Νότιας Ευρώπης (Ferrera, 1996). Η διάκριση αυτή εξειδικεύεται στις πολιτικές συνόρων στο νοτιο-ευρωπαϊκό πρότυπο (διαχείρισης της) μετανάστευσης (Finotelli and Ponzio, 2023). Σε αυτή την ειδική προβληματική, η Ελλάδα ταξινομείται μαζί με την Ισπανία, την Ιταλία και την Πορτογαλία: αφενός, λόγω μετατροπής και της ίδιας σε χώρα *μαζικής* υποδοχής μεταναστών από τη δεκαετία του 1990, αφετέρου, διότι η Ελλάδα συνδυάζει υψηλά επίπεδα άτυπης εργασίας και παράτυπης μετανάστευσης. Δηλωτικό αυτής της συνθήκης είναι οι μόλις τρεις διαδικασίες απόδοσης νομιμοποιητικών εγγράφων ως το 2004 (Peixoto et al., 2012) (βλ. Ν. 1975/1991, Π.Δ. 358-359/1997 και Ν. 2910/2001), και γενικά οι πολιτικές εθνικιστικού/αφομοιωτικού χαρακτήρα ως το 2014 (Mantanika and Araroglou, 2022). Με πράξεις (πολυεπίπεδες διακρίσεις) όσο και με παραλείψεις (απουσία ρύθμισης, μη εγγύηση δικαιωμάτων), ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 η εθνική πολιτική ώθησε τους νεοεισερχόμενους σε καθεστώς «παρατυπίας»: σε ό,τι έχει αποκληθεί «παρανομοποίηση» (Γεωργούλας, 2001), «καθεστώς μόνιμης έκτακτης ανάγκης» (Μαρβάκης, 2004) ή «Ελλάδα-φρούριο» (Τριανταφυλλίδου, 2005).

Η στρατηγική αυτή δημιούργησε μια de facto «παράλληλη» αγορά αδήλωτης εργασίας, το εύρος της οποίας αγνόησαν επιδεικτικά οι τρεις διαδικασίες «νομιμοποίησης», καθώς έθεσαν ως όρο νόμιμης διαμονής τη νόμιμη απασχόληση (Καψάλης, 2012). Αυτά τα προσκόμματα στην κοινωνική ένταξη ήταν η άλλη όψη μιας διαδικασίας ασφαλειοποίησης, σήματα-κατατεθέντα της οποίας είναι η κατασκευή της φιγούρας του «Αλβανού εγκληματία» στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Καρύδης, 2010), η ίδρυση «γραφείων δίωξης λαθρομετανάστευσης» της Ελληνικής Αστυνομίας και, σε διακρατικό επίπεδο, η ελληνοτουρκική συνεργασία για την «καταπολέμηση της λαθρομετανάστευσης» (Ν. 2926/2001) και ο συντονισμός των Αρχών στο πλαίσιο οργανισμών όπως οι INTERPOL, EUROPOL και SECI.

Η πολιτική ασύλου ακολούθησε αυτές τις τάσεις αποτροπής της μετανάστευσης (Παύλου και Χριστόπουλος, 2004· Μπάγκαβος και Παπαδοπούλου, 2006). Προμετωπίδα, εδώ, αποτέλεσε η παρατεταμένη και καταχρηστική κράτηση αιτούντων άσυλο (Χατζή, 2004· Δημητριάδη, 2011), που επιδίωξε να δημιουργήσει

παράγοντες ώθησης/αποτροπής (push-factors). Μολονότι, στη δεκαετία του 1990, το ελληνικό κράτος επιχείρησε να δημιουργήσει θεσμικό πλαίσιο, ήδη έκτοτε η ασφαλειοποίηση της προσφυγικής κίνησης ήγειρε εύλογα αμφιβολίες αν η Ελλάδα αποτελεί χώρα υποδοχής που εγγυάται ασφάλεια δικαίου (Skordas, 1999): *Πρώτον*, η εθνική πολιτική ασύλου υπήχθη στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης και της ΕΛΑΣ. *Δεύτερον*, η πρόσβαση στις σχετικές διαδικασίες παρεμποδίστηκε συστηματικά από τις Αρχές (Δημητριάδη, 2011). *Τρίτον*, η απόκριση στον υπερπενταπλασιασμό αιτημάτων ασύλου της περιόδου 2004-2007 (4.469 το 2004, 25.113 το 2007) υπήρξε η αναγνώριση προσφυγικού καθεστώτος σε ποσοστά πολύ κάτω του μέσου όρου στην ΕΕ (Cabot, 2014). *Τέταρτον*, οι συνθήκες κράτησης και παρεμπόδισης της πρόσβασης σε δίκαιες διαδικασίες ασύλου προκάλεσαν αλληπάλληλες καταδίκες από το ΕΔΔΑ για παραβίαση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, την προσωρινή αποχώρηση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες από τις γνωμοδοτικές επιτροπές για το άσυλο, και, το 2011, την εμβληματική απόφαση *M.S.S. κατά Βελγίου και Ελλάδας* (2011). Η τελευταία απόφαση σήμανε και την αναστολή του Κανονισμού «Δουβλίνο II» (Κανονισμός του Συμβουλίου 343/2003) για τον προσδιορισμό της πρώτης χώρας εισόδου (Δημητριάδη, 2011).

Ενώ ο Ν. 3907/2011 υιοθετούσε τυπικά τα ελάχιστα ευρωπαϊκά πρότυπα για την υποδοχή (Οδηγία 2008/115/ΕΚ), αφαιρώντας τη διαδικασία ασύλου από τις αρμοδιότητες της Ελληνικής Αστυνομίας (και αμβλύνοντας, θεωρητικά, μια απορροχνημάτιστη αντι-προσφυγική πολιτική), μέχρι το 2012 η είσοδος στις διαδικασίες ασύλου στην Αττική ήταν πρακτικά αδύνατη (Greek Council for Refugees [GCR] and European Council for Refugees and Exiles, 2014), οι δε νέες υπηρεσίες λειτούργησαν μόλις το 2013 – και δη υποστελεχωμένες λόγω μνημονίων.

Παράλληλα, η στρατιωτικοποίηση των ευρωτουρκικών συνόρων του Έβρου, με την κατασκευή φράχτη συρματοπλέγματος 12,5 χλμ. το 2012, ώθησε τους πρόσφυγες στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, σε μια συνθήκη που, μολονότι μη συγκρίσιμη με τις αφίξεις του 2015, αναγνωρίστηκε εντούτοις ως «ανθρωπιστική κρίση» από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ και τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, ήδη από το 2014.

Στο πρώτο εξάμηνο του 2015, ενώ οι απώλειες προσφύγων στη Μεσόγειο πολλαπλασιάζονταν, η συγκυβέρνηση του Συνασπισμού Ριζοσπαστικής Αριστεράς (ΣΥΡΙΖΑ) με τους Ανεξάρτητους Έλληνες (ΑΝΕΛ) εξέπεμψε μήνυμα αλλαγής πολιτικής, εκκενώνοντας συμβολικά το κρατητήριο της Αμυδαλέζας. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η ΕΛΑΣ ζητούσε επανειλημμένα τη συνδρομή της EUROPOL για την ανάλυση της προσφυγικής κίνησης προς τα νησιά του Αιγαίου και, ιδίως από το φθινόπωρο του 2015, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εγκαλούσε την Ελλάδα για πλημμελή καταγραφή των νεοεισερχόμενων, βάζοντας στο τραπέζι εμμέσως ακόμα και την αναστολή της συμμετοχής της χώρας στη Ζώνη Σένγκεν. Μετά τη μεθοδευμένη αποτυχία του ευρωπαϊκού σχεδίου μετεγκατάστασης προσφύγων από την Ελλάδα

σε άλλες χώρες της ΕΕ και το ναυάγιο του Σχεδίου Κοινής Δράσης ΕΕ – Τουρκίας κατά της «παράτυπης» μετανάστευσης (Οκτώβριος 2015) (European Commission, 2015), ήταν η ώρα να ενεργοποιηθεί η προσέγγιση των «κομβικών σημείων» (hotspot) για την εξέταση αιτημάτων ασύλου στα νησιά, που προέβλεπε από τον Μάιο του 2015 το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα Δράσης για τη Μετανάστευση (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2015· Σπυροπούλου και Χριστόπουλος, 2016· Κουραχάνης, 2019· Ευπολυτάς, 2019· Χριστόπουλος, 2020).

Τον Μάρτιο του 2016, κείμενο της ελληνικής Προεδρίας της Δημοκρατίας (04.03.2016), που συνυπέγραψαν τα περισσότερα από τα τότε κοινοβουλευτικά κόμματα, ζητούσε από την ΕΕ: α) «να προωθήσει, το ταχύτερο δυνατόν, προγράμματα επιστροφών παράτυπων μεταναστών, ενεργοποιώντας υφιστάμενες Συμφωνίες Επανεισδοχής, συνάπτοντας νέες» και β) «να προωθήσει τη συνεργασία με την Τουρκία, προκειμένου αυτή [...] ν' ανακόψει αμέσως τις ροές Προσφύγων προς την Ευρωπαϊκή Ένωση» (Προεδρία της Ελληνικής Δημοκρατίας, 2016). Το κείμενο τοποθετούνταν από τη σκοπιά της διαχείρισης της μετανάστευσης, όπου «όλοι» (νεοεισερχόμενοι, χώρες προέλευσης, χώρες υποδοχής), όφειλαν να είναι ικανοποιημένοι. Όμως, η οπτική του ήταν ουσιαστικά αυτή της χώρας υποδοχής που ανησυχούσε για τη διατάραξη της κοινωνικής και οικονομικής ζωής στα νησιά του Αιγαίου – σε συνθήκες, μάλιστα, κλιμάκωσης της τουριστικής κίνησης...

Η Κοινή Δήλωση, που υπογράφηκε στις 16.03.2016, θέσπισε την επανεισδοχή, από την ΕΕ στην Τουρκία, όσων από τους νεοεισερχόμενους έφταναν στην Ευρώπη μέσω Τουρκίας και κρινόταν ότι δεν έχρηζαν διεθνούς προστασίας (Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, 2016). Η ίδια επικρίθηκε από διεθνείς οργανισμούς, οργανώσεις δικαιωμάτων και νομικούς ως «πλήγμα ιστορικών διαστάσεων στα δικαιώματα» και ως νομικά μη δεσμευτικό κείμενο (UNHCR, 2016· Διεθνής Αμνηστία, 2016· Human Rights Watch, 2016).

Ενδεικτικό της λογικής ασφαλειοποίησης είναι ότι η δήλωση τέθηκε εκτός «κανονικής» πολιτικής, δεν ήρθε δηλαδή ποτέ προς ψήφιση στην ελληνική Βουλή: πτυχές της, όπως η αναγνώριση της Τουρκίας ως «ασφαλούς τρίτης χώρας», ενσωματώθηκαν στον Ν. 4375/2016, που θέσπιζε τον περιορισμό της ελευθερίας και την απαγόρευση εξόδου από τα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ) για τους αιτούντες άσυλο μέχρι την τελική έκβαση του αιτήματος (Άρθρο 14) (Dimitriadi, 2022). Αναιρώντας τον πυρήνα της Σύμβασης της Γενεύης, την αρχή της μη επαναπροώθησης, η Κοινή Δήλωση έγινε αφετηρία για ένα κρεσέντο επαναπροωθήσεων, που καταγγέλλουν διεθνείς οργανισμοί συστηματικά, από την περίοδο 2018-2019 – μέχρι και το πολύνεκρο έγκλημα της Πύλου.

Ταυτόχρονα, η ποινικοποίηση της αλληλεγγύης με την κατηγορία της «υποβοήθησης» ακύρωσε στην πράξη εγχειρήματα αλληλεγγύης που υλοποιούσαν μια πολιτική κοινωνικής ένταξης «από τα κάτω»: μετά την Κοινή Δήλωση, τα εγχειρήματα αυτά ωθούνταν εκτός νομιμότητας: ο «πατριωτισμός της αλληλεγγύης» είχε τελειώσει (Papataxiarchis, 2022). Η διαμόρφωση του καθεστώτος ασφαλειοποίησης σε

ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο νομιμοποιούσε πλέον τη διαμόρφωση υπολειμματικών κοινωνικών πολιτικών για τους πρόσφυγες, στο πρότυπο των κοινωνικών πολιτικών του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας που θα αναλυθεί στη συνέχεια.

Η διαχείριση του προσφυγικού ως συνιστώσα των σύγχρονων προσανατολισμών της κοινωνικής πολιτικής

Όπως γίνεται αντιληπτό, η διαχείριση του προσφυγικού δεν αποκόπτεται από τους ευρύτερους αξιακούς προσανατολισμούς της σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής. Πολλοί μελετητές περιγράφουν τη διαμόρφωση μιας ανθρωπιστικού τύπου ιδιότητας του πολίτη ως απόληξη των συντελούμενων μετασχηματισμών στο κοινωνικό κράτος ευρύτερα (Cabot, 2019). Πρόκειται για μια εκδοχή ιδιότητας του πολίτη με σαφώς πιο περιορισμένες προοπτικές αξιοπρεπών όρων διαβίωσης για τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, συγκριτικά με την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη (social citizenship) που είχε διατυπωθεί στο κεϋνσιανό πρότυπο κοινωνικής συναίνεσης. Στην ιστορική μορφή του μεταπολεμικού κράτους ευημερίας των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, η δυνατότητα κοινωνικής συμμετοχής των πολιτών βρισκόταν στον πυρήνα της θεμελίωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων ως ισότιμο και αδιαίρετο συστατικό στοιχείο της ιδιότητας του πολίτη (Marshall, 1950). Η σημερινή υφή της ανθρωπιστικής ιδιότητας του πολίτη αναφέρεται σε ένα, επί τα χείρω, πλέγμα υπολειμματικών κοινωνικών παροχών με επίκεντρο τη διαχείριση της ακραίας φτώχειας: είτε αυτή η συνθήκη αφορά γηγενείς είτε αλλοδαπούς πληθυσμούς (Cabot, 2019). Πρόκειται για μια μορφολογία κοινωνικής πολιτικής ευθέως συναρμοσμένη με την ευρύτερη ιδεολογικο-πολιτική της προέλευση.

Η εδραίωση του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας επέφερε δομικές μεταβολές στις στοχεύσεις της κοινωνικής πολιτικής. Ορισμένοι από τους πιο συναφείς με την υπό διαπραγμάτευση θεματική ήταν: η επικράτηση της ατομικής ευθύνης ως κυρίαρχο μεθοδολογικό πρίσμα ανάγνωσης και ερμηνείας των κοινωνικών προβλημάτων (Lister, 2011), η θεμελίωση ενός κατασταλτικού και υπολειμματικού πνεύματος άσκησης κοινωνικών πολιτικών για τη διαχείριση της ακραίας φτώχειας (Levitas, 1996) και η ένταση των διαδικασιών ανα-εμπορευματοποίησης (re-commodification) και «ΜΚΟ-ποίησης» (NGOsation) της κοινωνικής πολιτικής, μέσω του θεωρητικού αφηγήματος του προνοιακού πλουραλισμού (welfare pluralism) (Giddens, 1998).

Στην εξέταση της ελληνικής περίπτωσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι η ανάδυση του μεταναστευτικού-προσφυγικού ζητήματος κατά τη δεκαετία του 1990 αποτέλεσε ένα πεδίο συνάρθρωσης –και εν μέρει νομιμοποίησης– των αξιακών στοχεύσεων του νεοφιλελεύθερου κράτους ευημερίας (Κουραχάνης, 2019). Η δεκαετία του 1990 είναι εκείνη που σηματοδοτεί τη λήξη της σύντομης –και με δίχως στέρεα θεμέλια– διεύρυνσης των αναδιανεμητικών μηχανισμών και

λειτουργιών του ελληνικού κράτους ευημερίας, και τη στροφή προς μια ήπια, αλλά μεθοδική, *νεοφιλελευθεροποίηση του συστήματος κοινωνικής προστασίας* (Δημουλάς και Κουζής, 2018).

Η υιοθέτηση των επιταγών της ΕΕ στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής από τις ελληνικές κυβερνήσεις προωθήθηκε εντατικότερα ως μια επιμέρους όψη του σχεδίου της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και του «εκσυγχρονισμού» του κρατικού μηχανισμού στην Ελλάδα (Φερώνας, 2013). Ωστόσο, οι κατευθύνσεις αυτές συστηματοποίησαν και νομιμοποίησαν, με περισσότερο οργανωμένο τρόπο, τις τάσεις υπολειμματικοποίησης και ασφαλειοποίησης του ελληνικού κοινωνικού κράτους. Οι πολλαπλές κρίσεις που θα ξεσπούσαν από το 2010 και έπειτα θα έβρισκαν γόνιμο έδαφος, το οποίο είχε προλειανθεί από τις μεθοδεύσεις της δημόσιας πολιτικής με αφετηρία τη δεκαετία του 1990. Η ΜΚΟποιημένη κοινωνική πολιτική, σε συνδυασμό με τις αστυνομοκεντρικές πολιτικές, το δόγμα των ηθικών πανικών και της ατομικής ευθύνης μπορεί να ξεκίνησε κατά τη δεκαετία του 1990 με επίκεντρο τους μετανάστες και τους πρόσφυγες, ωστόσο με αφορμή τις κρίσεις του 2010 θα γενικευόταν ως κυρίαρχο μοντέλο διακυβέρνησης της ακραίας φτώχειας (Καψάλης, Κουμαριανός και Κουραχάνης, 2021).

Η εκδήλωση της οικονομικής κρίσης και η υιοθέτηση των πολιτικών λιτότητας αποτέλεσαν την απαρχή ενός νέου κύκλου κρίσεων. Η ενίσχυση, αντί της ανατροπής, του νεοφιλελεύθερου δόγματος μετά τη Μεγάλη Ύφεση του 2008 προσέφερε γόνιμο έδαφος για την καλλιέργεια ενός συνολικότερου περιβάλλοντος κοινωνικής απορρύθμισης (Paratheodorou, 2014). Η παγίωση του καθεστώτος μόνιμης λιτότητας και η συνθήκη των πολλαπλών κρίσεων (polycrisis) (Zeitlin et al., 2019), κοινός παρονομαστής των οποίων υπήρξε η κρίση διαχείρισης του προσφυγικού, εντατικοποίησε τον χαρακτήρα του κατεπείγοντος και της επικέντρωσης στη διαχείριση της έκτακτης ανάγκης, καθιστώντας τα κυρίαρχους άξονες των κοινωνικών παρεμβάσεων. Επρόκειτο για μια φιλοσοφία ρύθμισης των κοινωνικών προβλημάτων απολύτως συναρμοσμένη με τις κεντρικές αξιακές στοχεύσεις της νεοφιλελεύθερης κοινωνικής πολιτικής (Kourachanis, 2020).

Η επικράτηση της ατομικής ευθύνης νομιμοποίησε την επιτάχυνση των διαδικασιών ανα-εμπορευματοποίησης της κοινωνικής πολιτικής. Η προσήλωση στον ατομικισμό, στη δυνατότητα καταναλωτισμού και στις ατομικές υποχρεώσεις αποτέλεσε προϋπόθεση για τη μετατόπιση της ευθύνης των κοινωνικών προβλημάτων από τους συλλογικούς θεσμούς, πίσω, στα άτομα (Lister, 2011). Εφόσον οι κοινωνικές ανισότητες νοούνται, ξανά, ως ένα φυσικό φαινόμενο, είναι απολύτως αναμενόμενο το κράτος να μην υποχρεούται να διοχετεύσει δαπάνες σε σκοπούς κοινωνικής προστασίας. Η απίσχναση της αναδιανεμητικής ισχύος των κοινωνικών δικαιωμάτων διαμορφώνει, νομοτελειακά, πληθυσμιακές ομάδες που συνδυάζουν την τυπική θεσμική ισονομία με τη διαβίωση σε ένα καθεστώς κοινωνικής περιθωριοποίησης (Denizenship), στερούμενες τη δυνατότητα ουσιαστικής κοινωνικής συμμετοχής (Turner, 2016).

Όσες και όσοι αδυνατούν να ακολουθήσουν τις εξελίξεις των σύγχρονων απαιτήσεων της ιδιότητας του υπεύθυνου πολίτη ετεροκατασκευάζονται από τον κυρίαρχο λόγο ως «ανεύθυνοι». Κατά προέκταση, νομιμοποιείται η υιοθέτηση ενός πλαισίου αντικοινωνικής διαχείρισης – τιμωρητικού τύπου. Είναι εύλογο, επομένως, σε αυτές τις πληθυσμιακές ομάδες να επιφυλάσσεται ένα πλαίσιο μεταχείρισης με περισσότερο κατασταλτικά και λιγότερο κοινωνικά χαρακτηριστικά (Lister, 2011). Σε αυτό το περιβάλλον, η μονοδιάστατη προσήλωση στη διαχείριση της ακραίας φτώχειας φαντάζει ως φυσικό επακόλουθο για όσους δεν πειθαρχούν στους κανόνες και, συνεπώς, εκπίπτουν σε μια κατάσταση κοινωνικής απόκλισης (Levitas, 1996).

Βεβαίως, οι σύγχρονες κοινωνικές πολιτικές δεν θα διασφαλίσουν τη ριζική απόδραση από αυτό το κοινωνικά δυσμενές τοπίο. Θα υπερτονίσουν ωστόσο το ανθρωπιστικό προσωπείο της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας, συμβάλλοντας στον μετριασμό της συχνότητας και της μαζικότητας των στιγμιότυπων φυσικής εξόντωσης και ταυτόχρονα θωρακίζοντας το υφιστάμενο καθεστώς κοινωνικού ελέγχου. Τα κατακερματισμένα και βραχυπρόθεσμα μέτρα έκτακτης κοινωνικής υποστήριξης παγιώνονται στο νεοφιλελεύθερο κράτος ευημερίας, για τη διαμόρφωση μιας διαρκούς συνθήκης κοινωνικής επισφάλειας, προσωρινότητας και αβεβαιότητας για τις ομάδες των ακραία φτωχών (Hopper and Baumohl, 1994).

Οι υφιστάμενες πολιτικές αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης είχαν, για την ελληνική κοινωνία, έναν διπλά αρνητικό αντίκτυπο: Τη στιγμή που τα κοινωνικά προβλήματα οξύνθηκαν, οι κοινωνικές πολιτικές αποδιαρθρώθηκαν, ευνοώντας την εκδήλωση γενικευμένων τοπίων φτωχοποίησης και ανθρωπιστικής κρίσης. Η συστηματοποίηση των υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης για τη μονοδιάστατη διαχείριση των οξύτερων και δημόσια ορατών φαινομένων ακραίας φτώχειας ήταν μια από τις κυριότερες εξελίξεις στο ελληνικό σύστημα κοινωνικής προστασίας εν μέσω μνημονιακής βαρβαρότητας (Kourachanis, 2021).

Το προσφυγικό αποτέλεσε μια νέα εκδοχή κρίσης σε μια φτωχοποιημένη χώρα και σε μια κοινωνία εγκλωβισμένη σε βαθιά και παρατεταμένη δίνη κρίσεων (Χριστόπουλος, 2020). Αναμενόμενα, η υπολειμματική φιλοσοφία κοινωνικής υποστήριξης για τους πρόσφυγες δεν θα απέκλινε από μια ζοφερή κοινωνικοοικονομική συνθήκη που είχε, ήδη, εγκαινιαστεί για τους εγχώριους κοινωνικά εύλωτους πληθυσμούς (Κουραχάνης, 2019). Συστατικά στοιχεία αυτού του μείγματος διακυβέρνησης εντοπίζονται συστηματικά στις κοινωνικές πολιτικές για τους πρόσφυγες, με αυξημένες, εδώ, δόσεις βιοπολιτικού και θανατοπολιτικού κυνισμού, ως επιστέγασμα των ευρύτερων πολιτικών ασφαλειοποίησης (Darling, 2016· De Genova, 2017).

Ιδιαίτερα μετά την Κοινή Δήλωση ΕΕ – Τουρκίας, η όξυνση των πολιτικών αστυνομοκεντρικής διαχείρισης των συνόρων και των ζώνων των προσφύγων και η επέκταση των υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης με τη μορφή των στρατοπεδικού τύπου καταυλισμών αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα μιας κοινωνικής πολιτικής

με χαρακτηριστικά αυταρχικού νεοφιλελευθερισμού (Καψάλης, Κουμαριανός και Κουραχάνης, 2021). Η θεμελίωση των Κλειστών Ελεγχόμενων Δομών (ΚΕΔ) από το 2020 ως κεντρικής πολιτικής υποδοχής για τους αιτούντες άσυλο, με χρηματοδότηση της τάξης του 100% από την Ευρωπαϊκή Ένωση, επαληθεύει με τον πιο επώδυνο τρόπο τους παραπάνω ισχυρισμούς (Κουραχάνης, 2023).

Η επιλογή αυτή συνδέεται με τη στροφή της διακυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας προς το ακροδεξιό πολιτικό ακροατήριο. Κατά την πρώτη κυβερνητική τετραετία (2019-2023) επιχείρησε να «περιχαρακώσει» το μεταναστευτικό ζήτημα μέσα από μια ρητορική και πρακτική «ασφάλειας» και «αποτροπής». Η συγκρότηση των κλειστών ελεγχόμενων δομών (ΚΕΔ), ως δομών περιορισμού αντί φιλοξενίας, συνοδεύτηκε από την ανάδειξη σε καίριες θέσεις του κυβερνητικού σχήματος προσώπων με σαφή ακροδεξιά πολιτική προέλευση και ιδεολογική ταυτότητα. Πολιτικοί όπως οι Μάκης Βορίδης και Θάνος Πλεύρης, ανέλαβαν χαρτοφυλάκια που άπτονται της διαχείρισης του μεταναστευτικού. Η θεσμική αυτή νομιμοποίηση ακροδεξιών αντιλήψεων περί «ασφάλειας», «ελέγχου» και «εθνικής καθαρότητας» συνιστά κρίσιμη τομή στη μετατόπιση του ελληνικού κράτους προς μια πολιτική πειθάρχησης και αποκλεισμού των προσφύγων και μεταναστών, σε πλήρη αντιστοιχία με την ευρωπαϊκή τάση προς την αυταρχική θωράκιση των συνόρων.

Οι κοινωνικές πολιτικές για τους πρόσφυγες ως εκτελεστικός βραχίονας της ασφαλειοποίησης

Αναμενόμενα, με βάση τα παραπάνω, οι κοινωνικές πολιτικές για τους πρόσφυγες κινούνται σε ένα μοτίβο ανάλογων αξιακών προσανατολισμών. Η στερούμενη πραγματολογικής βάσης εννοιολογική κατασκευή της «προσφυγικής κρίσης» πριμοδότησε την ανάπτυξη κατασταλτικών κοινωνικών παρεμβάσεων και διαπότισε με τις ιδιότητες της ατομικής ευθύνης οποιοδήποτε σχέδιο κοινωνικής διαχείρισης του προσφυγικού. Η κατασκευή ενός πλαισίου ηθικών πανικών και καταστάσεων κατεπείγοντος ευνόπη τη λήψη κατασταλτικών μέτρων και νομιμοποίησε τις πολιτικές αποτροπής (Dhesi et al., 2018).

Το κέντρο βάρους της ανθρωπιστικής δράσης συνδέθηκε με τον χωρικό και κοινωνικό εκτοπισμό των προσφύγων σε στρατοπεδικού τύπου λύσεις μέσα σε συνθήκες στεγαστικής υπερπληρότητας, υγειονομικής ακαταλληλότητας και αβίωτης καθημερινότητας (Kourachanis, 2018a). Η διαμόρφωση ενός πλαισίου κοινωνικής διαχείρισης με αυτά τα χαρακτηριστικά εμφορείται από τα ευρύτερα προτάγματα που επιτρέπουν τη φυσική και κοινωνική απαξίωση όσων πληθυσμών κατασκευάζονται ως «περιττοί» (Mulken, 2017).

Ακόμα και οι μειοψηφικές παρεμβάσεις με πιο «κοινωνικά» χαρακτηριστικά (συγκριτικά πάντα με τη ζωή στους καταυλισμούς) υιοθετούν απόλυτα τη λογική της ατομικής ευθύνης και της σχετικοποίησης της ευαλωτότητας. Η μονοδιάστατη

επικέντρωση στην κοινωνική υποστήριξη των ευάλωτων αιτούντων άσυλο, όπως για παράδειγμα στο ESTIA, υπονοεί ότι οι αιτούντες άσυλο που δεν αντιμετωπίζουν ακραία κοινωνική ευαλωτότητα, πέρα από το γεγονός ότι έχουν υποστεί διώξεις και κίνδυνο απώλειας της ζωής τους, δεν χρήζουν κοινωνικής υποστήριξης (Kourachanis, 2018b· Sözer, 2020).

Ταυτόχρονα, η διάσταση της απασχολησιμότητας, δηλαδή η άνευ όρων και ορίων διαθεσιμότητα και υπευθυνότητα του ατόμου να αναλάβει οποιαδήποτε θέση απασχόλησης του προταθεί, εμφανίζεται σχεδόν συνώνυμη της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Η εξάντληση των επίσημων θεσμών σε δράσεις κατάρτισης ενός βιογραφικού σημειώματος ή στην προετοιμασία των προσφύγων για συνέντευξη με εργοδότες, όπως για παράδειγμα στο HELIOS, συνιστά έναν σαρκαστικό εμπαιγμό για τη μέλλουσα εργασιακή και κοινωνική τοποθέτηση των προσφύγων στον πάτο της κοινωνικής ιεραρχίας, δεδομένου ότι, ως ενταξιακές δράσεις, δεν διαθέτουν καμία επαφή με την κοινωνική πραγματικότητα (Kourachanis, 2022).

Πρόκειται για πρωτοβουλίες που, αντί να αντανακλούν ένα πραγματικό ενδιαφέρον για τα δικαιώματα των προσφύγων, κυρίως νομιμοποιούν τη μετέπειτα αναπόφευκτη κατανομή τους σε επικίνδυνες, χαμηλού κύρους και απολαβών, θέσεις εργασίας, στη βάση των αναγκών του ευρωπαϊκού και εγχώριου καπιταλισμού. Οι ίδιες αποσκοπούν, δηλαδή, στην εξυπηρέτηση της αξιοποίησής τους ως εφεδρικό στρατό εργασίας ή ως φθινό εργατικό δυναμικό (Tilly, 1999). Για τη διαθεσιμότητα των προσφύγων να αποδεχθούν αυτό το σχέδιο εργασιακής και κοινωνικής διαβίωσης είναι απαραίτητο το προπαρασκευαστικό στάδιο κοινωνικής απογύμνωσής τους μέσα από τη μακροχρόνια διαμονή τους σε στρατόπεδα και κλειστά κέντρα κράτησης (Kourachanis, 2018a), εφόσον μια τέτοια εργασιακή και κοινωνική προοπτική θα είναι σαφώς καλύτερη από την επιμήκυνση της διανυκτέρευσής τους στο βρεγμένο χώμα ή τη σίτισή τους με αναμονή σε μια μεγάλη «ουρά» (Μπάγκαβος και Κουραχάνης, 2022).

Η μερίδα του λέοντος στην ανάπτυξη των δράσεων κοινωνικής πολιτικής για τους πρόσφυγες επαφίεται στις ΜΚΟ. Η κρίση διαχείρισης του προσφυγικού το 2015 είναι δηλωτική των αλλαγών στο μείγμα ευημερίας: η κρίση επήλθε σε μια συγκυρία όπου το έδαφος για μια «ΜΚΟποιομένη», εμπορευματοποιημένη και κρατικά υπολειμματικοποιημένη κοινωνική πολιτική είχε ήδη προλειανθεί μεθοδικά από την αποδιάρθρωση των κρατικών δομών κοινωνικής προστασίας κατά τη μνημονιακή περίοδο. Η υποκατάσταση του κράτους από τις ΜΚΟ στο προσφυγικό αποτελεί μια ειδική αντανάκλαση του ευρύτερου πλέγματος σχέσεων εξουσίας που διαμορφώνεται για την αναπαραγωγή του παγκόσμιου καπιταλισμού (Κουραχάνης, 2024).

Ο αυξανόμενος ρόλος τους στην παροχή ανθρωπιστικής υποστήριξης συντελείται με τη συναίνεση του κράτους, ώστε εκείνο να μην αναπτύξει αναδιανεμητικούς μηχανισμούς για την κοινωνική προστασία των προσφύγων. Παρατηρείται επομένως η ανάδυση μιας «ανθρωπιστικής βιομηχανίας», μέσω της οποίας εκπληρώνονται ορισμένες λειτουργίες κοινωνικής υφής σε παράλληλο χρόνο με τη νομιμο-

ποίηση και αποδοχή των επίσημων αποτρεπτικών μεταναστευτικών πολιτικών του κράτους (Bird and Schmid, 2023). Το πλαίσιο αυτού του δομικού περιβάλλοντος συμπληρώνεται συχνά από την εθελοντική εργασία με τους πρόσφυγες, εφόσον και εκείνη με τη σειρά της συνδέεται με ευρύτερες πολιτικές και βιοπολιτικές διαδικασίες (Ροζάκου, 2018).

Τέτοιου τύπου συμπράξεις ευνοούν τη μετατροπή των ανθρωπιστικών οργανώσεων σε συμπλήρωμα των πολιτικών ασφαλειοποίησης. Αυτός ο τύπος ανθρωπιστικής δράσης, συχνά, συγκαλύπτει τη βία εις βάρος των εκτοπισμένων πληθυσμών στα σύνορα της ΕΕ από τους ίδιους τους μηχανισμούς της, και λειτουργεί ως μορφή νομιμοποίησης και συσκότισης της στενής σχέσης που παρουσιάζουν οι ανθρωπιστικές υπηρεσίες με τις διαδικασίες αστυνόμευσης των συνόρων (Pallister-Wilkins, 2017). Στο ίδιο πλαίσιο, εξάλλου, μετασχηματίζουν τη διαχείριση του προσφυγικού σε ένα απολιτικό και οικονομικο-τεχνικό ζήτημα, με στόχο την αποδοτικότητα και τη βιωσιμότητα των ΜΚΟ, καταργώντας έτσι την ουσία της ανθρωπιστικής παρέμβασης (Moreno et al., 2018).

Τα ερευνητικά ερωτήματα και η υπόθεση εργασίας μας

Με αφετηρία αυτόν τον προβληματισμό, στον ανά χείρας συλλογικό τόμο επιδιώκεται μια κριτική αποτίμηση των κοινωνικών πολιτικών για τους πρόσφυγες δέκα χρόνια μετά το «μεγάλο καλοκαίρι του 2015» και την Κοινή Δήλωση ΕΕ – Τουρκίας. Υπάρχουν/μπορούν να εντοπιστούν κοινά μοτίβα στις διάφορες εκδοχές της κοινωνικής πολιτικής για τους πρόσφυγες; Μπορεί η επεξεργασία ευρύτερων, μακροσκοπικών, μετασχηματισμών στο σύγχρονο περιβάλλον της κοινωνικής πολιτικής, και των χαρακτηριστικών που προσλαμβάνουν οι πολιτικές υποδοχής προσφύγων εντός της ευρωπαϊκής επικράτειας να συμβάλει στην ανασηματοδότηση αυτών των μοτίβων;

Στη δεκαετία αυτή, αιτούντες άσυλο και πρόσφυγες βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια εντατικοποιημένη εκδοχή του δόγματος νεοφιλελεύθερης ασφαλειοποίησης: τη σύζευξη βιοπολιτικής και θανατοπολιτικής διακυβέρνησης συνόρων με το ευρύτερο πλέγμα των υπολειμματικών κοινωνικών πολιτικών για τη διαχείριση της ακραίας φτώχειας. Αντί να αναλάβουν την ευθύνη της υποδοχής προσφύγων στην προοπτική της κοινωνικής ένταξής τους, εθνικές κυβερνήσεις και διακυβερνητικοί οργανισμοί προέκριναν μια στρατηγική «ασφαλειοποιημένου ανθρωπισμού».

Η στρατηγική αυτή επιβεβαιώνει, εμβαθύνοντάς τη, μια τομή σε σχέση με το μεταπολεμικό καθεστώς διεθνούς ανθρωπιστικής/προσφυγικής προστασίας: από τη δέσμευση των συμβαλλόμενων κρατών στην αρχή της μη επαναπροώθησης και την αναγνώριση των ελάχιστων, έστω, κοινωνικών δικαιωμάτων για τους πρόσφυγες (ρητά, πάντως, σε ισότιμη βάση με τους πολίτες των χωρών υποδοχής), ο ασφαλειοποιημένος ανθρωπισμός σήμαινε την ακύρωση του καθεστώτος διεθνούς προστασίας και στους δύο πυλώνες του. Έτσι, η μεν ανάδειξη της Τουρκίας

ως «ασφαλούς τρίτης χώρας» ουσιαστικά αναιρούσε την αρχή της μη επαναπροώθησης – η δε τυπική δέσμευση στην εγγύηση δικαιωμάτων ακυρωνόταν, με τον πύχυ να κατεβαίνει στην κρατική ή/και ιδιωτική παροχή υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης για την οριακή επιβίωση και την παυσίπονη ανακούφιση των προσφύγων.

Η στρατηγική του ασφαλειοποιημένου ανθρωπισμού υπαγορευόταν από μια διπλή στόχευση: α) τη διατήρηση των «ωφελούμενων» που, παρά τα εμπόδια, κατόρθωσαν να φτάσουν στα ευρωπαϊκά σύνορα, στη ζωή, όμως υπό τον όρο β) του γεωγραφικού και κοινωνικού εκτοπισμού τους σε έκτακτες και υγειονομικά ακατάλληλες δομές, για λόγους ασφαλείας, χωρίς ενταξιακή προοπτική (Παπαδάτος, Μακρίδου και Κουραχάνης, 2020). Η στρατηγική αυτή αναπτύχθηκε με διαφορετικούς τρόπους στις χώρες πρώτης υποδοχής της ΕΕ, παραπέμποντας σε μια επί τα χείρω εκδοχή ανθρωπιστικής (ή φιλανθρωπικής) «ιδιότητας του πολίτη», με την οποία η ελληνική κοινωνία «εξοικειώθηκε» στην περίοδο της οικονομικής κρίσης και της μνημονιακής λιτότητας. Η συγκεκριμένη διαχείριση της κρίσης υποδοχής θα συνυφαινόταν με περισσότερες δόσεις βιοπολιτικού κυνισμού, καθώς οι «ωφελούμενοι» του ασφαλειοποιημένου ανθρωπισμού ούτε είχαν, ούτε και επρόκειτο να αποκτήσουν, την ισότιμη και αδιαίρετη δέσμη δικαιωμάτων της ιδιότητας του πολίτη. Δέσμη, η οποία ήδη γνώριζε σημαντική αποδυνάμωση και για τα ασθενέστερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας.

Παρότι συμφωνία χωρίς νομική ισχύ, η Κοινή Δήλωση ΕΕ – Τουρκίας σήμανε τη δραστική αναβάθμιση του θεσμικού «ρεπερτορίου» με το οποίο η ΕΕ και τα κράτη-μέλη «ασφαλειοποιούν» τη μετανάστευση, προκειμένου να θωρακίσουν τον «ευρωπαϊκό τρόπο ζωής», αποτελώντας προπομπό του Ευρωπαϊκού Συμφώνου για τη Μετανάστευση. Το δόγμα της νεοφιλελεύθερης ασφαλειοποίησης συνιστά μια ανεξάρτητη μεταβλητή για τις κοινωνικές πολιτικές για τους πρόσφυγες, καθώς λειτουργεί προπαρασκευαστικά για την τοποθέτησή τους σε ένα καθεστώς κανονικοποιημένης αντι-κοινωνικής μεταχείρισης.

Η διερεύνηση της υπόθεσής μας κωδικοποιείται στους εξής άξονες:

(α) Μετατόπιση του δημόσιου ενδιαφέροντος από τις συλλογικές ευθύνες του κράτους στην ατομική ευθύνη των μελών της πολιτικής κοινότητας.

(β) «Υπολειμματικοποίηση» του κοινωνικού κράτους με την ευκρινή εξάντληση του κοινωνικού ενδιαφέροντος προς τη διαχείριση της ακραίας φτώχειας, με επίκεντρο τις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης.

(γ) Ανα-εμπορευματοποίηση (re-commodification) και «ΜΚΟποίηση» (NGOsation) της κοινωνικής πολιτικής μέσω του θεωρητικού αφηγήματος του προνοιακού πλουραλισμού (welfare pluralism).

Στην περίπτωση των κοινωνικών πολιτικών για τους πρόσφυγες μπορεί να διακριθεί μια πρόσθετη διάσταση που σχετίζεται με:

(δ) την εφαρμογή των τριών παραπάνω στοιχείων σε ένα περιβάλλον ασφαλειοποίησης, εντός του οποίου παραβιάζονται αποκάλυπτα τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι κανόνες διεθνούς δικαίου.

Η διάρθρωση του συλλογικού τόμου

Σύμφωνα με το πλαίσιο προβληματισμού που ήδη διατυπώθηκε, ο παρών συλλογικός τόμος δομείται σε τέσσερα μέρη και είκοσι τρία κεφάλαια. Το Πρώτο Μέρος περιλαμβάνει συμβολές στη θεωρητική προσέγγιση των πολιτικών ασφαλειοποίησης της μετανάστευσης σε διεθνές επίπεδο, δίνοντας έμφαση στην Ευρώπη και την Ανατολική Μεσόγειο, και τη στρατηγική των διεθνών οργανισμών στη λεγόμενη «διαχείριση της μετανάστευσης». Το Δεύτερο Μέρος προσεγγίζει το πολιτικο-οικονομικό και ιδεολογικό-αξιακό πλαίσιο διαχείρισης του προσφυγικού ζητήματος στην ελληνική επικράτεια. Το Τρίτο Μέρος του συλλογικού τόμου επικεντρώνεται στην κριτική επεξεργασία των κοινωνικών πολιτικών που αναπτύχθηκαν την τελευταία δεκαετία για τους αιτούντες άσυλο και τους πρόσφυγες. Το Τέταρτο Μέρος εστιάζει στον ρόλο των κοινωνικών κινημάτων και της κοινωνίας των πολιτών στη διαμόρφωση πρακτικών αλληλεγγύης για την υποστήριξη των προσφύγων. Το περιεχόμενο και η βασική επιχειρηματολογία των τεσσάρων αυτών κεντρικών αξόνων γύρω από τους οποίους διαρθρώνεται ο συλλογικός τόμος παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Το Πρώτο Μέρος ξεκινά με το Κεφάλαιο 1 και με το άρθρο του Georg Menz για την πολιτική οικονομία της ελεγχόμενης μετανάστευσης. Στο πλαίσιο της μελέτης του “The Political Economy of Managed Migration”, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η διαχείριση της μετανάστευσης στην Ευρώπη αντιμετωπίζει σοβαρότερες προκλήσεις από το 2015 και έπειτα, λόγω γεωπολιτικών κρίσεων και αυξημένων αφίξεων. Ο όρος «ελεγχόμενη μετανάστευση» επιδιώκει τη ρύθμιση της νόμιμης μετανάστευσης, περιορίζοντας αυθόρμητες αφίξεις μέσω ανθρωπιστικών καναλιών, όπως η περίπτωση των αιτούντων άσυλο. Οι πολιτικές διαφέρουν ανάλογα με την οικονομία και τα οικονομικά μεγέθη: χώρες όπως η Βρετανία απορροφούν περισσότερους μετανάστες, ενώ η Γερμανία επικεντρώνεται στους εξειδικευμένους. Οι χώρες της Νότιας Ευρώπης, λόγω γεωγραφικής θέσης, αντιμετωπίζουν έντονες πιέσεις και συνδυάζουν ανοχή σε παράτυπους μετανάστες με περιοριστικές πολιτικές. Ωστόσο, οι αυξανόμενες προκλήσεις οδηγούν σε νέες στρατηγικές, ιδίως σε συμφωνίες με χώρες προέλευσης και νόμιμα κανάλια μετανάστευσης.

Στη συνέχεια, στο Κεφάλαιο 2, οι Martin Geiger και Antoine Pécoud συζητούν τον ρόλο των διεθνών οργανισμών στη διακυβέρνηση της μετανάστευσης. Επιχειρώντας μια αναδρομή στον 20ό αιώνα, οι δύο συγγραφείς εξηγούν πώς φορείς όπως ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ) ή η Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες έφτασαν σήμερα να επηρεάζουν τη διαμόρφωση και την εφαρμογή της πολιτικής μετανάστευσης και ασύλου. Οι Geiger και Pécoud εξετάζουν ειδικότερα τις πρωτοβουλίες του ΟΗΕ για την προώθηση πολυμερών συζητήσεων μεταξύ των κρατών και τη διατύπωση πολιτικών συστάσεων, και αναδεικνύουν τον ρόλο των διεθνών οργανισμών σε τρεις περιοχές: διατύπωση αφηγημάτων, πολιτική καθοδήγηση και παροχή υπηρεσιών.

Στο Κεφάλαιο 3, ο Mark Akkerman ανασυστίνει τη διαδικασία εξωτερικής ανάθεσης του ελέγχου των συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε «τρίτες χώρες», παρουσιάζει τα χρηματοδοτικά εργαλεία που την υποστήριξαν και εξετάζει ειδικότερα τον ρόλο του Frontex, κεντρικού πυλώνα της ευρωπαϊκής πολιτικής ελέγχου και αποτροπής.

Στο Κεφάλαιο 4, οι Nidzara Ahmetašević και Manja Petrovska εντάσσουν τη σύγχρονη πολιτική μετανάστευσης και ασύλου στην Ευρώπη στο θεωρητικό πλαίσιο του ιμπεριαλισμού. Οι δύο συγγραφείς μελετούν ως ιδιαίτερη περίπτωση τη συγκρότηση, την αποστολή και τον μετασχηματισμό του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης σε οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών με αυξημένο ρόλο στη «διαχείριση της μετανάστευσης», πλήρη δικαιώματα στο σύστημα του ΟΗΕ μετά το 2015 και ισχυρή παρουσία στις βαλκανικές χώρες εκτός ΕΕ. Εστιάζοντας στις συμπράξεις ΕΕ-ΔΟΜ στην περιοχή, το άρθρο τις εντάσσει σε μια διαδικασία αναβάθμισης του ευρωπαϊκού συνοριακού καθεστώτος – ενός συστήματος που, όπως σημειώνουν οι συγγραφείς, ενισχύει τον ιμπεριαλισμό και τον φυλετικοποιημένο κοινωνικό αποκλεισμό.

Οι Αγγελική Δημητριάδη και Χάρης Μαλαμίδης επιχειρούν, στο Κεφάλαιο 5, να σκιαγραφήσουν το ευμετάβλητο πλαίσιο αξιών της ΕΕ, όπως αυτό αποτυπώνεται στη διαχείριση της μεταναστευτικής κίνησης. Όπως επισημαίνεται, μολονότι οι αντιδράσεις της Ένωσης μπροστά στην αύξηση των θανάτων στη Μεσόγειο προέτασαν αρχικά την αξία της αλληλεγγύης, η υπογραφή της Κοινής Δήλωσης με την Τουρκία επέφερε μια ραγδαία αλλαγή στις ευρωπαϊκές πολιτικές, με την αξία της ασφάλειας να γίνεται το κύριο πλαίσιο αναφοράς. Η ασφαλειοποίηση, στο όνομα της προάσπισης της Ζώνης Σένγκεν, εντάθηκε στο πλαίσιο των συνοριακών αναταραχών της περιόδου 2020-2021. Οστόσο, καταλήγουν οι συγγραφείς, η διακριτική στήριξη των Ουκρανών προσφύγων και το πρόσφατο Σύμφωνο για τη Μετανάστευση και το Άσυλο επανέφεραν την αλληλεγγύη ως αξία της ΕΕ μόνον ως αλληλεγγύη υπό όρους.

Στο Κεφάλαιο 6, ο Mihai Alexandrescu αναστοχάζεται σχετικά με την τάση ασφαλειοποίησης του καθεστώτος ασύλου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Υποστηρίζεται ότι, αντιμετωπίζοντας αυξημένες προσφυγικές αφίξεις, ειδικά από το 2015, η Ευρωπαϊκή Ένωση εστιάζει περισσότερο σε προσλαμβανόμενους κινδύνους παρά στα ανθρώπινα δικαιώματα. Μέσω γλωσσικών πράξεων, οι ελίτ παρουσιάζουν τη μετανάστευση ως υπαρξιακή απειλή για την ταυτότητα και την κοινωνία, χειραγωγώντας τον φόβο. Οι πολιτικές ασφαλειοποίησης νομιμοποιούν περιοριστικά μέτρα, υπονομεύοντας τις ανθρωπιστικές αξίες. Ο Alexandrescu υποστηρίζει ότι η προσέγγιση αυτή αντανάκλα την αποτυχία του φιλελεύθερου κράτους να διαχειριστεί την παγκοσμιοποίηση, καταλήγοντας σε μια πολιτική που συχνά προκαλεί κοινωνικό διχασμό.

Στο Κεφάλαιο 7, τελευταίο του θεωρητικού μέρους του τόμου, οι Carlotta Giordani και Giovanna Marconi αναφέρονται στο πλαίσιο των πολιτικών διαχείρισης της

μετανάστευσης στο πέρασμα της Ανατολικής Μεσογείου. Όπως υποστηρίζουν, η μεταρρύθμιση της νομοθεσίας της ΕΕ και οι αυστηρότερες πολιτικές ελέγχου συνόρων ενισχύουν την αποτρεπτική διάσταση της πολιτικής ασύλου. Μεταβαίνοντας από την ανθρωπιστική διαχείριση σε πολιτικές ελέγχου και επιστροφών, οι πολιτικές αυτές δημιουργούν συνθήκες εδαφικού αποκλεισμού για τους μετανάστες, με την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου (Τουρκία, Ελλάδα, Ιταλία, Αλβανία) να λειτουργεί ως πεδίο πειραματισμού για τον περιορισμό και τη διαλογή των μεταναστευτικών αφίξεων, με σημαντικές επιπτώσεις στα εμπλεκόμενα εδάφη. Η έρευνα εξετάζει τη σχέση μεταναστευτικών αφίξεων, συνόρων και υποδομών, εστιάζοντας στις παράκτιες πόλεις και τις νέες μορφές περιφερειακής εδαφικοποίησης, μελετώντας ως ειδική περίπτωση τη διμερή συμφωνία Ιταλίας – Αλβανίας.

Το Δεύτερο Μέρος του συλλογικού τόμου εστιάζει στη διαχείριση της μετανάστευσης στην Ελλάδα. Στο Κεφάλαιο 8, η Αιμιλία Σαλβάνου παρακολουθεί τις μεταμορφώσεις της αντίληψης για τους πρόσφυγες και το προσφυγικό ζήτημα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Η προσφυγική παρουσία την εποχή εκείνη, υποστηρίζει, δεν αποτελεί εξωτερικό φαινόμενο (πρόβλημα) σε σχέση με το έθνος-κράτος, αλλά καταστατικό του συστατικό, και εντέλει καταλύτη για τη δημιουργία θεσμών, ιδεολογίας και πρακτικών. Το άρθρο αναλύει τους θεσμούς και ειδικότερα τις πολιτικές υγείας που διαμορφώθηκαν στη μεσοπολεμική Ελλάδα με αφορμή τη μαζική άφιξη των προσφύγων. Το γεγονός της άφιξης, όπως δείχνει η Σαλβάνου, αποτέλεσε μεν από τα πιεστικότερα ζητήματα της τότε συγκυρίας, ωστόσο η σημασία του δεν εξαντλήθηκε στους πρόσφυγες – αντίθετα, το προσφυγικό αναδιαμόρφωσε ριζικά το κοινωνικό τοπίο στην Ελλάδα.

Στο Κεφάλαιο 9, η Όλγα Λαφαζάνη αναστοχάζεται κριτικά την έννοια της «προσφυγικής κρίσης»: Τι ορίζεται ως κρίση, πότε και από ποιους; Για ποιους αποτέλεσε κρίση και για ποιους ευκαιρία; Αξιοποιώντας τα διαθέσιμα δεδομένα για τις αφίξεις, τις ροές χρήματος, τη σύνδεση (ή αποσύνδεση) των προσφύγων με την αγορά εργασίας, τις γεωπολιτικές σχέσεις και τις κοινωνικοοικονομικές αλλαγές, η Λαφαζάνη επαναπροσεγγίζει την περίοδο 2016-2021, αναδεικνύοντας τις πολλαπλές σχέσεις δύναμης –οικονομικές, κοινωνικές και γεωπολιτικές– μεταξύ παγκόσμιου Βορρά και Νότου, αλλά και εντός της ΕΕ. Όπως επισημαίνει η ίδια, τα ιλιγγιώδη ποσά που διατέθηκαν για τη λειτουργία των καμπ στην περίοδο της «προσφυγικής κρίσης» μετά το 2016 θα μπορούσαν να είχαν αξιοποιηθεί για τη δημιουργία υποδομής για την υποδοχή σε μια χώρα-σταυροδρόμι όπως η Ελλάδα, και σε μια εποχή όξυνσης των πολέμων και των ανισοτήτων.

Στο Κεφάλαιο 10, η Εύα Παπατζανή και ο Πάνος Χατζηπροκοπίου ερευνούν τις κοινωνικο-χωρικές διαστάσεις των πολιτικών μετανάστευσης και ασύλου. Αντλώντας από έρευνα πεδίου κατά την περίοδο 2019-2021, και παρακολουθώντας έκτοτε τις εξελίξεις, εστιάζουν στη γεωγραφία του συστήματος υποδοχής και τα χωρικά επίπεδα μέσω των οποίων το σύστημα αυτό «φιλτράρει» τους εκτοπισμένους ανθρώπους, επιβάλλοντας ποικίλους περιορισμούς στην κινητικότητά τους. Ταυτόχρονα,

το άρθρο αναδεικνύει τις πρακτικές που υιοθετούν οι πρόσφυγες ως έμπρακτες διεκδικήσεις της κινητικότητας. Προσβλέποντας στην ικανοποίηση άμεσων αναγκών, την επανένωση με κοινωνικά δίκτυα, την πρόσβαση σε μέσα βιοπορισμού και την κοινωνική ζωή, τέτοιες πρακτικές διαταράσσουν –έστω προσωρινά– την παγιωμένη γεωγραφία του εκτοπισμού και τις χωρικές ιεραρχίες της υποδοχής.

Στο Κεφάλαιο 11, ο Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης προσεγγίζει τις κρίσεις υποδοχής των προσφύγων και μεταναστών ως ευρωπαϊκή κανονικότητα. Υποστηρίζει ότι εάν το 2015 συνδέθηκε με τη συνεχή μετακίνηση εκατοντάδων χιλιάδων κυνηγμένων ανθρώπων μέσα από την Ελλάδα προς αναζήτηση ασφαλούς καταφυγίου, τότε οι εξελίξεις του 2019-2024 κατέδειξαν την αποτυχία των ευρωπαϊκών πολιτικών και του σχετικού δικαίου με κριτήριο την αποτελεσματικότητα και κυρίως τη συνέπεια απέναντι στο δημοκρατικό κεκτημένο. Η διαχείριση της υποδοχής προσφύγων χαρακτηρίστηκε από αβεβαιότητα και ανασφάλεια, υποβοηθώντας και νομιμοποιώντας πολιτικές και δίκαιο που αποκλίνουν ολοένα και περισσότερο από τις δημοκρατικές αρχές. Έτσι, διαμορφώνεται μια νέα κανονικότητα αποσαθρώνοντας τις βάσεις αυτού που ονομάζεται κράτος δικαίου.

Στο Κεφάλαιο 12, οι Γεωργία Σπυροπούλου και Αναστασία Χαλκιά επικεντρώνονται στον ρόλο της Ελληνικής Αστυνομίας στην υλοποίηση της προσφυγικής και μεταναστευτικής πολιτικής υπό το πρίσμα της ασφαλειοποίησης. Οι συγγραφείς τονίζουν ότι, παρά την προοδευτική μεταβίβαση αρμοδιοτήτων σε πολιτικές υπηρεσίες και την αποκέντρωση της διοικητικής αρμοδιότητας, η ΕΛΑΣ διατήρησε κεντρικό ρόλο στη διαχείριση της μετανάστευσης. Η ευρω-τουρκική Κοινή Δήλωση του 2016 αποτέλεσε κρίσιμο παράγοντα για την περαιτέρω ενίσχυση της αστυνομικής επιρροής στον τομέα αυτόν, καθώς στη νέα περίοδο ο ρόλος της ΕΛΑΣ αναβαθμίστηκε, αποτυπώνοντας την επικρατούσα ασφαλειοκεντρική προσέγγιση των ελληνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών μετανάστευσης και ασύλου.

Το Τρίτο Μέρος, που αποτελεί και την καρδιά του συλλογικού τόμου, μελετά τις κοινωνικές πολιτικές για τους πρόσφυγες στην Ελλάδα δέκα χρόνια μετά την ευρωπαϊκή κρίση υποδοχής. Η ενότητα ξεκινά με τη συμβολή των Δημήτρη Παρόνογλου και Κώστα Γούση, που αναδεικνύουν τη διαμόρφωση μιας «αντι-κοινωνικής» πολιτικής υποδοχής των αιτούντων άσυλο. Υποστηρίζεται ότι στην παρούσα, επισφαλώς μετα-επείγουσα (post-emergency) φάση υλοποίησης του ευρωπαϊκού συνοριακού καθεστώτος, σημαντικό χώρο καταλαμβάνουν τυπικές και άτυπες μορφές «πολιτικής της εχθρότητας»: πολιτικές αναπαραγωγής των συνόρων, αλλά και συστηματικής εξοικείωσης τμημάτων της ελληνικής κοινωνίας με ένα θέαμα συνόρων που κατασκευάζει συναινέσεις, εθίζει στη θανατοπολιτική και συγκαλύπτει την υπερεκμετάλλευση των προσφύγων. Σε αυτές τις μορφές πολιτικής της εχθρότητας συναθροίζονται ποικίλα κοινωνικά υποκείμενα και (αδιαφανείς) χώροι, είτε πρόκειται για εκπροσώπους της αστυνομίας, της συνοριοφυλακής και των λιμενικών αρχών στο Αιγαίο, είτε για αυτόκλητους εθνοφρουρούς που διαχειρίζονται αυτοσχέδιες αποθήκες στον Έβρο.

Στο Κεφάλαιο 14, οι Δημοσθένης Παπαδάτος-Αναγνωστόπουλος και Ευθυμία Μακρίδου αναδεικνύουν το αποτύπωμα της δυναμικής ασφαλειοποίησης/ιδιωτικοποίησης στη φροντίδα υγείας, και ιδιαίτερα σε ζητήματα πρόσβασης και ποιότητας της φροντίδας, όπως η διαχείριση της ευαλωτότητας, η διερμηνεία και η διαπολιτισμική μεσολάβηση, καθώς και η προσαρμογή της φροντίδας σε ανάγκες σχετικές με το κοινωνικό φύλο. Εστιάζοντας στους ρόλους και τις σχέσεις κράτους, διεθνών οργανισμών, ΜΚΟ και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων, οι δύο συγγραφείς υποστηρίζουν ότι, με την εξαίρεση κυρίως του προγράμματος PHILOS, που χρηματοδότησε την κοινή χρήση υπηρεσιών από αιτούντες άσυλο και γενικό πληθυσμό, η πολιτική υγείας προσφύγων μετά το 2015 κινήθηκε στην πεπατημένη της πρότερης περιόδου: διόγκωσε ένα παράλληλο προς το ΕΣΥ σύστημα υγείας και μια οιονεί αγορά υπηρεσιών «μόνο για αιτούντες άσυλο», ενέτεινε τον κατακερματισμό χρηματοδότησης και παροχής υπηρεσιών υγείας και, παρά το πλήθος των εμπλεκόμενων, χρηματοδοτών και παρόχων, απέτυχε να εγγυηθεί τον στόχο της καθολικότητας.

Στο Κεφάλαιο 15, η Αναστασία Αναστασιάδου και ο Στάθης Παπασταθόπουλος ασχολούνται με τις πολιτικές ψυχικής υγείας για τους πρόσφυγες, αναδεικνύοντας την ψυχιατρικοποίηση της προσφυγικής εμπειρίας, του τραύματος και της ευαλωτότητας ως δεσπόζουσα διάσταση στη διαχείριση των μετακινούμενων πληθυσμών κατά την τελευταία δεκαετία. Υποστηρίζεται ότι οι πρόσφυγες κατηγοριοποιούνται ως ευάλωτοι με ιατρικά κριτήρια, που συχνά οδηγούν σε περαιτέρω κοινωνικό αποκλεισμό τους, στη βάση ενός θεραπευτικού μοντέλου που ενισχύει τη θυματοποίηση, παραγνωρίζει τις κοινωνικές και πολιτικές διαστάσεις του προσφυγικού και αποδίδει έμφαση στην ανθεκτικότητα, προωθώντας μια ατομικιστική προσέγγιση και αποδυναμώνοντας τη συλλογική αντίδραση. Πρόκειται, καταλήγουν οι δύο συγγραφείς, για πολιτικές που επαναφέρουν αποικιακές πρακτικές διαχωρισμού και ελέγχου των προσφύγων, καθιστούν την υγεία ζήτημα ατομικής ευθύνης και αποπολιτικοποιούν τα αίτια της μετανάστευσης.

Οι Βασίλης Αράπογλου, Νίκος Κουραχάνης, Ρεγγίνα Μαντανίκα και Σταύρος-Νικηφόρος Σπυρέλης μελετούν, στο Κεφάλαιο 16, τις στεγαστικές πολιτικές για τους πρόσφυγες στον αστικό χώρο. Η ανάλυσή τους επικεντρώνεται στην εξέλιξη των στεγαστικών υποδομών για πρόσφυγες στην Αθήνα από το 2015 και μετά, με επίκεντρο προγράμματα στέγασης όπως το ESTIA. Στο άρθρο αναλύεται η σημασία των αστικών υποδομών υποδοχής για τη στέγαση και τη συμπερίληψη, με την αξιοποίηση δεδομένων από την απογραφή πληθυσμού, το πρόγραμμα ESTIA και εκθέσεις της Υπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες. Η μελέτη διερευνά πώς η χωρική εγκατάσταση προσφύγων επηρεάζει τις αστικές περιοχές και τον κοινωνικό διαχωρισμό, ενώ αναδεικνύει τον ρόλο της τοπικής αυτοδιοίκησης και των ΜΚΟ στη δημιουργία δικτύων κοινωνικής υποστήριξης. Οι συγγραφείς επιχειρούν να αναδείξουν νέες προτάσεις αστικής συμπερίληψης και ένταξης που απομακρύνονται από το κυρίαρχο πλαίσιο μαζικής στέγασης στους καταυλισμούς.

Στο δικό τους άρθρο, στο Κεφάλαιο 17, οι Αλεξάνδρα Ανδρούσου και Λίνα Βεντούρα ανατιμούν την εμπειρία της ένταξης των παιδιών προσφύγων στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα κατά την περίοδο 2015-2025, θεωρώντας την καθρέφτη ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών δυναμικών στην ελληνική κοινωνία. Ιδίως μετά το 2016, σημειώνουν οι δύο συγγραφείς, η ελληνική πολιτεία δρομολόγησε σημαντικές θεσμικές παρεμβάσεις που διευκόλυναν την πρόσβαση των προσφυγόπουλων στο σχολείο. Όμως, φαινόμενα όπως η ασυνέχεια φοίτησης, οι περιορισμένες υποδομές, η απουσία σταθερής επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και οι μεταβαλλόμενες πολιτικές προτεραιότητες συνέβαλαν στη δημιουργία ενός συστήματος που λειτουργεί περισσότερο με όρους διαχείρισης παρά ως μηχανισμός ένταξης. Στο πλαίσιο αυτό, καταλήγουν, στην περίοδο της πανδημίας ενισχύθηκαν οι κλειστές δομές, η τάση απομόνωσης και εντέλει η «αορατότητα» των παιδιών προσφύγων.

Στο Κεφάλαιο 18, ο Απόστολος Καψάλης αναφέρεται στη *μισθωτοποίηση/εργατικοποίηση (workerisation)* των πολιτικών για όλους τους μετανάστες, και συνεπώς και για τους πρόσφυγες, ως μέσο ρύθμισης/διευθέτησης του μεταναστευτικού και προσφυγικού φαινομένου. Επισημαίνει ότι, ανεξάρτητα από τη δημόσια ρητορική και τις επίσημες δηλώσεις, οι προτεραιότητες των χωρών υποδοχής καθορίζονται σε σημαντικό βαθμό από την οικονομική πραγματικότητα, όπως και αν αυτή γίνεται αντιληπτή στην εκάστοτε συγκυρία. Στην περίπτωση της Ελλάδας, όπως υποστηρίζεται, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι οι πολιτικές πρωτοβουλίες είναι οι κατάλληλες ή έστω ότι συμβαδίζουν με τις εθνικές προκλήσεις στην αγορά εργασίας, σε μια συνθήκη μαζικής εκροής παρά σημαντικής πίεσης στα σύνορά της. Το «προσφυγικό» ξαναγίνεται, λοιπόν, «μεταναστευτικό», λόγος για τον οποίο οι ερμηνευτικές ψευδο-διχοτομίες αντενδεικνύονται.

Το τελευταίο κεφάλαιο, Κεφάλαιο 19, του Τρίτου Μέρους του συλλογικού τόμου ασχολείται με τις έμφυλες διαστάσεις του προσφυγικού. Υπό το πρίσμα της διαθεματικότητας, η Νέλλη Καμπούρη αναλύει τις πολιτικές και τον λόγο για την αναγνώριση και ένταξη των γυναικών και των ΛΟΑΤΚΙ+ προσφύγων στην Ελλάδα από το 2015 έως σήμερα. Στην Ευρώπη, όπως επισημαίνεται, η φεμινιστική κριτική στις πολιτικές ασύλου οδήγησε, ήδη από τη δεκαετία του 1990, στη συμπερίληψη της διάστασης του φύλου στη διεθνή νομοθεσία και τις ευρωπαϊκές κρατικές πολιτικές, με αποτέλεσμα η έμφυλη βία και οι έμφυλες διακρίσεις στις χώρες καταγωγής να θεωρούνται σήμερα αξιόπιστα κριτήρια για την αναγνώριση του προσφυγικού καθεστώτος σε γυναίκες, κορίτσια και ΛΟΑΤΚΙ+. Τα τελευταία χρόνια, η τάση παρατηρείται και στην Ελλάδα, με την αύξηση των αιτημάτων και θετικών αποφάσεων ασύλου που εκδίδονται για λόγους που αφορούν το φύλο. Εντούτοις, αυτή η «συμπερίληψη» φέρνει στο προσκήνιο πολιτικά διλήμματα και προκαταλήψεις, καθώς συχνά εργαλειοποιεί την έμφυλη βία και τις έμφυλες διακρίσεις μέσω της θυματοποίησης των γυναικών και ΛΟΑΤΚΙ+ προσφύγων, «κατασκευάζοντας» την πολιτισμική ανωτερότητα των κρατών του Παγκόσμιου Βορρά, σε αντίθεση με τις «οπισθοδρομικές» κοινωνίες των τόπων καταγωγής.

Το τελευταίο Τέταρτο Μέρος του συλλογικού τόμου αναδεικνύει πλευρές των κοινωνικών αντιστάσεων και της αλληλεγγύης στους πρόσφυγες. Στο Κεφάλαιο 20, οι Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και Κατερίνα Ροζάκου αναπτύσσουν μια εθνογραφική προσέγγιση της αλληλεγγύης. Στην ιστορική συγκυρία της δημοσιονομικής και μεταναστευτικής κρίσης στην Ελλάδα, η «αλληλεγγύη» μετατρέπεται, σύμφωνα με τους δύο συγγραφείς, σε δημοφιλή, πολύσημο και πολιτικά πολυδύναμο «σύμβολο κλειδί» που οργάνωσε την ανθρωπιστική δράση σε διαφορετικές κλίμακες. Το κεφάλαιο επιχειρεί, λοιπόν, μια εθνογραφική προσέγγιση του πολυσχιδούς πεδίου της αλληλεγγύης. Η προσέγγιση αυτή προκρίνει την έμφαση στα νοήματα που τα ίδια τα υποκείμενα αποδίδουν στις πρακτικές τους και έναν θεωρητικό μινιμαλισμό που επιτρέπει τη δημιουργική διερώτηση πάνω σε ερμηνευτικά σχήματα και στη συγκρότηση εθνογραφικής θεωρίας. Επιδίωξη αυτής της προσέγγισης είναι να δοθεί χώρος στις αντιφάσεις και στη συνθετότητα του φαινομένου, πέρα από εξιδανικεύσεις.

Στο Κεφάλαιο 21, ο Δημήτρης Κόρος εστιάζει στη θεσμική αντιμετώπιση των κοινωνικών αντιστάσεων στις πολιτικές μετανάστευσης και ασύλου: την εγκληματοποίηση της αλληλεγγύης που προσφέρεται από οργανώσεις και άτομα που δρουν στο προσφυγικό και καταγγέλλουν παράνομες συννοριακές πρακτικές ή/και συμμετέχουν σε επιχειρήσεις διάσωσης στη θάλασσα – πρακτική που αποτελεί μέρος της συνολικής στρατηγικής άρνησης των επαναπροωθήσεων. Αρχικά, παρουσιάζεται σύντομα το θεωρητικό πλαίσιο του κρατικού εγκλήματος και οι επαναπροωθήσεις ως κρατικό έγκλημα, και έπειτα αναλύεται εκτενώς το πλαίσιο εγκληματοποίησης της αλληλεγγύης. Τέλος, παρουσιάζεται το πλαίσιο καταστολής και διώξεων της αλληλεγγύης στην Ιταλία, και αναλύεται ο ρόλος της ευρωπαϊκής Οδηγίας περί Υποβοήθησης στην εκδίπλωση της καταστολής και τη διασφάλιση της ατιμωρησίας των συννοριακών εγκλημάτων.

Οι Μιχάλης Πουλημάς, Νίκος Ξυπολυτάς και Μιχάλης Ψημίτης εξετάζουν στο Κεφάλαιο 22 τις συλλογικές δράσεις διεκδίκησης, αλληλεγγύης, αλλά και ρατσισμού, που έλαβαν χώρα στα νησιά του Βορειανατολικού Αιγαίου κατά την κρίση υποδοχής της περιόδου 2015-2020. Η ανάλυση εκκινεί από τη θέση ότι οι συλλογικές δράσεις δεν είναι ενιαία και εμπειρικά ενοποιημένα φαινόμενα, αλλά παράγονται κάθε φορά μέσα από μια πολλαπλότητα στάσεων, νοηματοδοτήσεων και κοινωνικών σχέσεων, στις οποίες εμπλέκονται οι κοινωνικοί δρώντες. Κατά τούτο, αξιοποιεί τα στοιχεία των πλούσιων διαδράσεων μεταξύ των βασικών συλλογικών δρώντων (πρόσφυγες, αλληλεγγυοί και ρατσιστές) της συγκεκριμένης περιόδου, παρακολουθώντας την κλιμάκωση των καθεστώτων ελέγχου και επιτήρησης στα νησιά πρώτης υποδοχής που παρατηρείται μέχρι και σήμερα.

Το Τέταρτο Μέρος ολοκληρώνεται με το Κεφάλαιο 23 και το άρθρο της Δώρας-Δήμητρας Τελώνη που αφορά την κοινωνική εργασία με τους πρόσφυγες και τις προσφύγισες. Σε αυτό το κεφάλαιο συζητείται αρχικά το γενικό κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης κοινωνικής και αντι-μεταναστευτικής πολι-

τικής και αναλύεται κριτικά το αφήγημα περί «(προσφυγικών) κρίσεων», οι οποίες χαρακτηρίζονται ως έκτακτα συμβάντα στον νεοφιλελεύθερο καπιταλισμό. Στη συνέχεια συζητώνται οι επιπτώσεις του προαναφερθέντος πλαισίου και παρουσιάζονται πρόσφατες μελέτες για την κοινωνική εργασία και τις κοινωνικές υπηρεσίες που εργάζονται με προσφυγικό πληθυσμό. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια απόπειρα να απαντηθεί το ερώτημα που θέτει ο τίτλος («ποια κοινωνική εργασία και κοινωνικές υπηρεσίες θέλουμε»), μέσα από την παρουσίαση ενός αντιρατσιστικού πλαισίου εργασίας στις κοινωνικές υπηρεσίες και τριών παραδειγμάτων αντίστασης και υπεράσπισης δικαιωμάτων προσφύγων/ισσών στο πεδίο.

Ο συλλογικός τόμος ολοκληρώνεται¹ με το επίμετρο του Δημήτρη Χριστόπουλου. Ο Χριστόπουλος επισημαίνει ότι, ενώ η μετανάστευση αποτελεί διαχρονικό φαινόμενο, σήμερα παρουσιάζεται ως υπαρξιακή απειλή, συνθήκη που ενισχύει την ακροδεξιά ατζέντα. Η εστίαση της «ασφαλειοποίησης» στον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών, όπως επισημαίνει, μετατοπίζει την πολιτική πράξη πέρα από την κοινωνική ένταξη, ενώ οι εθνικιστικές φοβίες υπονομεύουν την αντιμετώπιση οικονομικών και κοινωνικών αναγκών. Το επιχείρημα ότι η μετανάστευση απειλεί την κοινωνική συνοχή συγκαλύπτει την εκμετάλλευση των μεταναστών από τον καπιταλισμό και ενισχύει ανισότητες. Γι' αυτούς και για πολλούς άλλους λόγους, καταλήγει ο Χριστόπουλος, η επιστημονική έρευνα στις μεταναστευτικές σπουδές οφείλει να αποκαλύψει τις δομικές αιτίες του φαινομένου και να προτείνει λύσεις, διατηρώντας την επιστημονική εντιμότητα και συμβάλλοντας σε έναν δικαιότερο κόσμο.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αποστόλου, Φ. (2015). *Η μετάφραση και η διερμηνεία για δημόσιες υπηρεσίες στην Ελλάδα*. Κάλλιπος.
- Γεωργούλας, Σ. (2001). «Η νέα μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και η νομιμοποίησή της». Στο: Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου και Μ. Παύλου (επιμ.). *Μετανάστες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δημητριάδη, Α. (2011). «Η εξέλιξη και η διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου». Στο: *Διέλευση και μετανάστευση στην Ελλάδα. Η περίπτωση των Αφγανών, Πακιστανών και Μπαγκλαντεσιανών* (σσ. 35-99). Νήσος.

1. Η ολοκλήρωση του τόμου συνέπεσε με την κυκλοφορία τριών σημαντικών βιβλίων με θέμα το προσφυγικό και τις πολιτικές μετανάστευσης και ασύλου, την επιμέλεια των οποίων έχουν συνάδελφοι που συμμετέχουν στον ανά χείρας τόμο. Βλ. Νέλλη Καμπούρη και Όλγα Λαφαζάνη (επιμ.). *Οριακές αντιστάσεις. Κριτικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης*, Αντίποδες 2025· Νίκος Ευπολυτάς, Μιχάλης Πουλημάς, Νίκος Σερντεδάκης και Μιχάλης Ψημίτης, *Το «προσφυγικό ζήτημα» ως διακύβευμα κοινωνικών συγκρούσεων στην Ελλάδα*, Νήσος 2025· και Ειρήνη Βλάχου, *Το Άσυλο*, Αντίποδες 2025.